

CLAUDE LÉVI-STRAUSS'

MØDE MED KWAZÁ-INDIANERE I 1938 og SPROGVIDENSKABENS BETYDNING FOR SAMFUNDET

Efter at have boet hos Nambikwara-indianere rejste Lévi-Strauss i 1938 gennem de ukendte regnskove nordpå. På rejsen mødte han Salamãí- og Kwazá-indianere, folk som i dag nærmest er forsvundet. I år 2000 blev Kwazá-indianernes oprindelige leveområde officielt anerkendt af den Brasilianske regering, takket være Lévi-Strauss' betænelser på at optegne dele af deres sprog.

af HEIN VAN DER VOORT

Warí Kwazá.

På vej til São Pedro 1996.

Maria Edite Kwazá.

De første videnskabelige ekspeditioner i Rondônia

Den første gang, vesterlændinge hørte om Kwazá-folket, var i 1913, da Kepkiriwat-indianere nævnte det for oberst Cândido Rondon, som byggede en telegraflinie gennem 1500 kilometer urskov, helt fra Cuiabá til Porto Velho. På sit kort over telegraflinien indskrev han 'Coaiá' ved 'Djaru-jupirará'-floden. Djaru-ju-

pirará betyder 'den røde flod' på Kepkiriwaternes sprog. Betydningen af Coaiá er ikke kendt. Oberst Rondon (1865-1958) var Brasiliens største opdagelsesrejsende og en mand, der kæmpede for indianernes overlevelse i den moderne verden. Han mødte og beskrev mange folk, der aldrig havde haft kontakt med vestlige mennesker, og som engang imellem kunne reagere voldsomt på

indtrængende. Ekspeditionen blev for eksempel flere gange beskydt af Nambikwara-indianere. Hovedreglen ved Rondons ekspeditioner var dog: "At dø, hvis det skulle være nødvendigt; at dræbe, aldrig." Rondon, som selv delvist var af Bororo- og Terena-oprindelse, blev venner med de fleste folk, han traf. Han mødte også Kwazá-folkets naboer, men ikke Kwazá-folket selv.

São Pedro familien med reservatets skilt 2002.

Bosted med skovrydning 2006.

De første oplysninger om Kwazá'ernes sprog og kultur blev i 1938 optegnet af den strukturelle antropologiske grundlægger, Claude Lévi-Strauss. Han var kommet fra Frankrig for at undervise i sociologi i São Paulo fra 1935 til 1939, og han blev berømt for sit etnografiske ophold hos Nambikwara-folket i 1937-1938, som skulle blive afgørende for hans udvikling som antropolog. Hans beskrivelse af Nambikwara'ernes kultur er enestående. Efter sit ophold rejste han ad en omvej tilbage til den 'vestlige' verden. Han tog gennem Rondônia, som dengang hed Vestlig Mato Grosso, for at møde de for vesterlænderne ukendte folkeslag, som boede nordvest for Nambikwara-folket. På denne rejse mødte han blandt andet Salamã-folket, som han kaldte 'Mundé', og medlemmer af Kwazá-folket, som han kaldte 'folket ved São Pedro floden'. Lévi-Strauss har skrevet om sine Brasilianske rejser i sin berømte

bog *Tristes Tropiques*, som udkom i 1955. Beskrivelserne og billederne viser, hvordan folkene i Rondônia levede i tiden før kontakten med den vestlige kultur, som var ved at forandre alt. Indianerne boede med mange familier sammen i store bikubeagtige hytter af palmestrå, de gik nøgne med mange smykker, de plantede kassava, jordnødder, græskar, tobak, vilde kartofler og majs på små skovrydninger, de dyrkede spiselige larver i omhuggede palmetræer, de jagede fugle, aber, vildsvin, og tapirer med bue og pil, alle drak gæret kassava- og majsøl, deres åndemanere inhalerede hallucinerende snus, og de lavede overjordisk smuk musik med deres bambusfløjter. Mange var flersprogede på grund af ægteskaber og alliancer med nabofolkene. Kwazá'ernes traditionelle naboer var Aikanã-, Kanoê- og Salamã-folkene, som talte vidt forskellige sprog. Forholdet til de fjerne Nambikwara-folk var dårligt.

Hvad der siden skete med Kwazá-folket

Med gummisamlerne, der kom til Rondônia fra Bolivia, Peru og resten af Brasilien i begyndelsen af det 20. århundrede, havde der allerede spredt sig mange sygdomme, der viste sig at være dødelige for indianerne. På grund af deres mere end titusindårige isolation fra resten af verden havde befolkningen i den Nye Verden ikke kunnet opbygge nogen modstandskraft mod sygdomme, der var opstået i den Gamle Verden. Mæslinger og influenza udslettede lynhurtigt halve folkeslag i Rondônia. De overlevende flygtede ofte ind i skoven og spredte sygdommene til andre folk. Da Lévi-Strauss kom, var mange folkeslag allerede blevet decimeret og havde slået sig sammen i små etnisk blandede grupper på grund af disse ekstraordinære omstændigheder.

Fra 1960 blev der anlagt en stor vej fra Vilhena i den sydøstlige del af Rondônia til Porto Velho

Slumkvarter i Vilhena 2006.

i den nordlige del, og dermed blev delstaten definitivt lagt åben for masse-immigration. I 1980'erne blev vejen gennem Rondônia asfalteret, vandkraftsværker blev bygget og koloniseringsprojekter blev lanceret som en del af Polonoroeste, regeringens store økonomiske udviklingsprogram for delstaterne Acre og Rondônia, et program som blev støttet af Verdensbanken. Det førte til, at nærmest halvdelen af Rondônias skove blev ryddet i løbet af et årti. Indianerne blev flyttet fra deres frugtbare jord til reservater med ufrugtbar jord - eller de slog sig ned i byernes slumkvarterer. Under påskud af "udvikling" og "fremskridt" tolererede regeringen, at missionærer og kolonister forsøgte at forbyde de oprindelige traditioner og indføre vestlig religion og levevis. I mange tilfælde blev indianerne diskrimineret, snydt, myrdet og deres lovfæstede rettigheder blev ikke respekteret.

I dag bor de fleste Kwazá (som er ialt omkring 40 personer)

sammen med Aikanã-folket og de sidste 20 Latundê (som taler et Nambikwara-sprog) i reservatet Tubarão-Latundê. De planter stadigvæk på små skovrydninger, de laver endnu deres majsøl, og de tager på jagt i skoven. Men de drikker også snaps, jager med hagløbsser og har tilegnet sig vestlige vaner og produkter. De bor med deres familier for sig selv i små huse, de går i kirke, de lytter til brasiliansk Country-musik, de har tøj på, og de drømmer om at have el, vand og bil. De, som blev født før 1940, kan endnu huske de gamle tider, og nogle kan stadigvæk synge de traditionelle sange og fortælle de oprindelige historier og forstå deres mening. Deres beherskelse af det oprindelige sprog er ofte mere fuldstændig end de yngres. Hvor forskerne i Centralbrasiliens Xingú-område eller i Nordvest Amazonas kan tale med alle, skal man i Rondônia især fokusere på de ældre, hvis man vil vide noget om den traditionelle kultur.

Kwazá-sproget, sprogforskning og Lévi-Strauss

I 1950'erne fastslog den tjekiske lingvist Cestmír Loukotka, at Kwazá repræsenterer et såkaldt isoleret sprog, der ikke er beslægtet med noget andet sprog i verden. Som bevis publicerede han 18 ord, som han havde taget fra en lille ordliste, han havde fået af Lévi-Strauss. Ifølge nogle kilder fra 1990'erne var Kwazá-sproget uddødt, men under mit lingvistiske feltarbejde 1994-2002 viste det sig, at der ikke desto mindre er 25 talere. Aikanã-naboernes oprindelige sprog er også isoleret og tales endnu af 150 mennesker, og Kanoê er også isoleret, med fem overlevende talere. Af Salamãifolkets Tupí-sprog er der to ældre kvinder tilbage, der talte det i deres barndom. Én af dem bor i et slumkvarter i Porto Velho, den anden bor i reservatet Tubarão-Latundê.

Under mit feltarbejde var det stadigvæk muligt at fastlægge Kwazá-sprogets grammatik, opta-

ge og oversætte traditionelle fortællinger, lave en ordbog med videre. Den slags arbejde har stor videnskabelig værdi, fordi hvert sprog er unikt og kan have egenskaber, der ikke tidligere er blevet iagttaget af sprogforskere. Det viser sig, at Kwazá har nogle særegne grammatiske træk, som tilsyneladende er unikke blandt verdens sprog. Hvis Kwazá skulle dø ud uden at blive dokumenteret, ville man aldrig vide, at disse træk overhovedet er mulige i menneskeligt sprog. Nøjagtig viden om sprog kan have konsekvenser for andre discipliner uden for sprogvidenskaben, som psykologi, antropologi, arkæologi og historie.

Da jeg syntes, det ville være værd at få fat i den først kendte dokumentation af Kwazá-sproget, sendte jeg et brev til Claude Lévi-Strauss og spurgte, om han stadigvæk havde manuskriptet til ordlisten, som Loukotka havde brugt. Svaret, dateret den 25. december 1995, ankom i Rondônia sammen med en afskrift af de 51 ord, Lévi-Strauss havde fundet i sine gamle notesbøger. Ordene var taget fra en omkring ti-årig dreng fra São Pedro området, som åbenbart levede som fange hos Mundé-folket (han bliver nævnt i kapitel 31 i *Tristes Tropiques*). Denne lille ordliste, optaget under vanskelige forhold, ville dog ikke være af nogen som helst værdi, vurderede Lévi-Strauss.

Indianerne plejer ikke at spørge til det nyttige i sprogforskning, men forskeren bør selv stille sig det vigtige etiske spørgsmål om, hvad nytte indianerne har af forskning som denne. Én ting, som indianerne kan have fordel af, er dokumentation. Ligesom de nordamerikanske indianere gør i dag, er

det sandynligt, at Amazonas-indianere i fremtiden vil lede efter oplysninger og levn fra deres forsvundne kultur. Jeg har ofte hørt dem fortælle om deres ønske om at lære deres forældres uddøde sprog. Man er sig ofte meget bevidst om, hvilke kulturelle tab, der er ved at ske. I flere tilfælde blev jeg bedt om at dokumentere sprog og kultur med mine digitale audio- og videooptagere. Og en gang imellem skulle jeg genfortælle indholdet af gamle europæiske tekster skrevet af tidlige opdagelsesrejsende fra Tyskland, Sverige eller Frankrig - således også Lévi-Strauss' værker.

Hjemve efter Brasilien

Da jeg kom tilbage til Tubarão-Latundê-reservatet senere i 1995, havde Lévi-Strauss lige publiceret sin smukke billedbog *Saudades do Brasil* (Hjemve efter Brasilien), med sort-hvide fotografier fra sin berømte etnografiske ekspedition i 1937-38. Et af kapitlerne handler om 'Mundé'-folket. Man plejer ikke at have adgang til den slags bøger i Rondônia, og derfor havde jeg bogen med som gave og viste den til alle, især til de ældre mennesker. Alle var fascinerede af billederne. Menneskene på billederne lignede deres familie-

cheveux	ešoi
front	lukota
oeil	etoni
nez	za'e
narine	zarone
lèvre	ekain
dent	miki
langue	tioka
poitrine	erori
seins	intene
ventre	elantã
ombilic	eloin
cuisse	eromq
jambe	ekai
bras	tcoro
main	erumutca
doigt	tcoie
ongle	tcoince
pied	to'ã

étui pénien	Korišri
barrette nasale	tconi'aro
labret	akito
bracelet	

Udsnit af Lévi-Strauss' Kwazá-ordliste.

Wanzerip Salamã i og Anísio Aikanã 1996

medlemmer, smykkerne lignede hvad de stadigvæk laver og forsøger at sælge i byen i dag, og det hele lignede, hvad de huskede fra de gamles historier. De ældre mennesker sagde: "Sådan var det i vor tid. De tilhører vort folk!". Specifikke personer blev dog ikke genkendt, og ifølge den gamle Salamã-kvinde Wãzerip kunne Mundé-indianerne være både Aikanã og Salamã. Jeg tog billeder af mine venner, mens de bladede igennem Saudades do Brasil og sendte nogle kopier til Lévi-Strauss

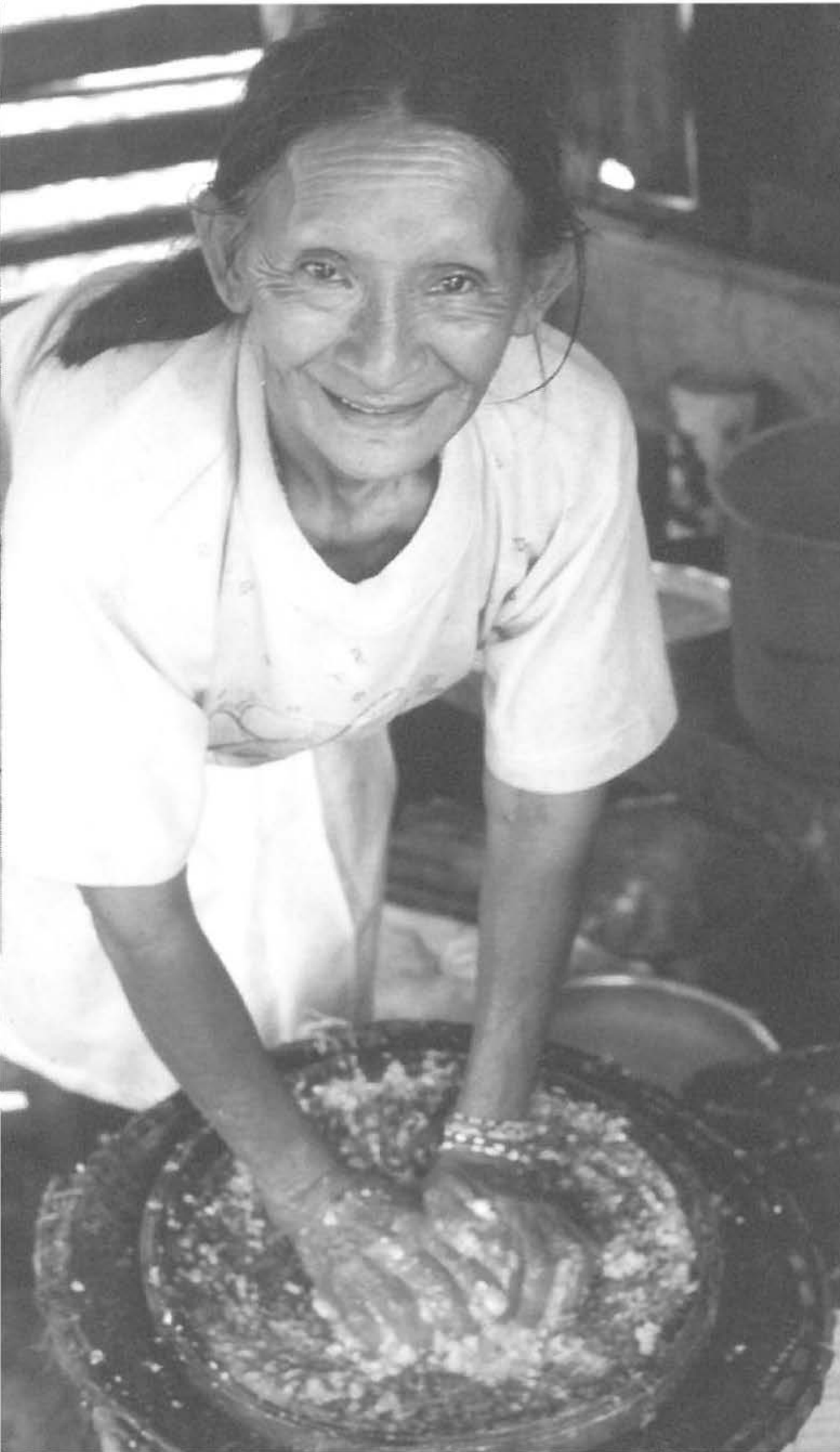
som tak for hans meget venlige svar på mit første brev. Nogle måneder senere fik jeg svar, hvor han skrev, at han var blevet meget rørt over at se de mennesker, han måske selv havde mødt for 60 år siden.

Senere, i 2001, udkom en anden sort-hvid billedbog, *Um Outro Olhar* (Et andet øjekast), fra samme ekspedition, skrevet af Lévi-Strauss' brasilianske kollega, Luiz de Castro Faria. Bogen indeholder billeder, der måske er taget på samme dag og af netop de

samme mennesker som i Mundé-kapitlet i *Saudades do Brasil*. Desuden findes en lille notits om, at dette folk kalder sig selv Salamã, som også bekræftes af en ordliste ved siden af billederne. Den slags oplysninger er vigtige for rekonstruktionen af Rondônias dårligt dokumenterede historie.

De brasilianske indianeres rettigheder

I den brasilianske forfatning af 1988 er det blevet fastlagt, at Brasiliens oprindelige folk har ret til at

Maria Edite Kwazá laver chicha, 1997

Pe'i Aikanã den sidste fløjtespiller, 2006.

bo i deres oprindelige leveområder, leve ifølge deres kulturelle traditioner og tale deres eget sprog, uden at det brasilianske samfund forsøger at implementere en anden levevis. Derudover erklærer den brasilianske regering indianernes oprindelige leveområ-

der for reservater beskyttet af den føderale lov, hvor ingen fremmed kan gå ind uden indianernes tilladelse. Bestemmelsen af reservatgrænser følger det formelle brasilianske retssystem: selvom indianerne ikke ejer reservatet (det forbliver republikkens ejendom),

skal et forslag til oprettelsen af et reservat behandles som et territorielt krav. Det er i sig selv vanskeligt at demarkere et vist område for semi-nomadiske folk i regnskoven, især når der ingen skrevne kilder er som bevis på, at de altid har levet der. Det er endnu van-

Rondônia og komarker i 2006

skeligere, hvis de sidste overlevende medlemmer af et folkeslag kræver et område tilbage, som de for 50 år siden tabte til kvægavlere og skovhuggere, især når sidstnævnte er i besiddelse af officielle ejendoms papirer. Dette er ofte tilfældet i Rondônia.

Vilkårene i São Pedro-området

Kwazá-folket udgør ikke længere et samfund for sig; de tilhører nogle blandede familier. Én af familierne, hvor Kwazá-sproget endnu tales, bor i Chupinguaia, en lille skovhuggerbygd lige uden for Tubarão-Latundê reservatet. En anden familie bor endnu i det oprindelige område, ved São Pedro floden. På Aikanã-sproget hedder floden Taramu, hvilket refererer til planten,

som giver det røde farvestof til indianernes kropsudsmykning. På Kwazá hedder floden både Taikare, som ingen betydning har, og Hã kiyumu, som betyder 'den røde flod'.

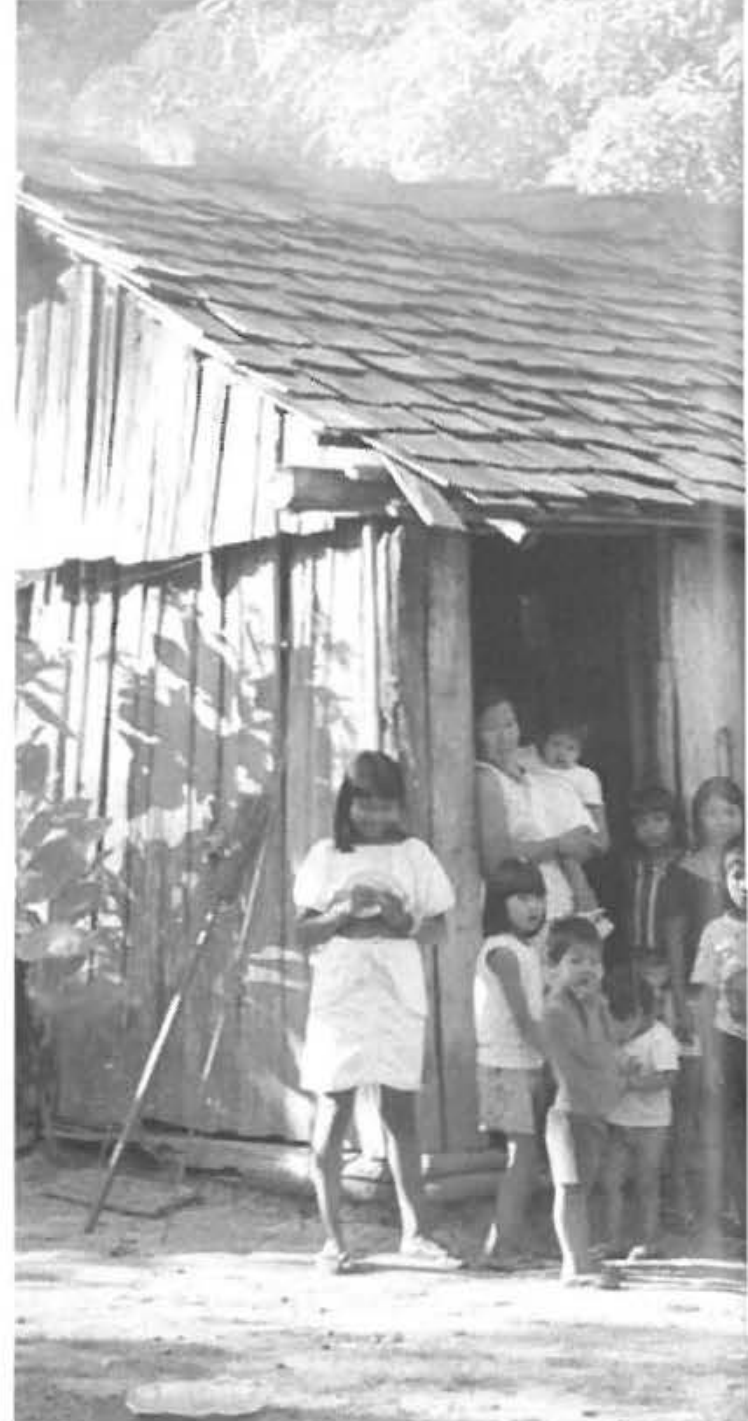
São Pedro-indianerne repræsenterer de sidste Kwazá, der blev tilbage i det oprindelige område efter epidemier og folkeforflytninger i 1940'erne. I modsætning til Tubarão-Latundê-reservatet har de oprindelige områder meget frugtbar jord. São Pedro-indianere har familie i Tubarão-Latundê-reservatet, og i 1996 kom de på besøg. De fortalte en frygtelig historie om måden, hvorpå de blev forfulgt af skovhuggernes og jordejernes pistoleiros, revolvermænd, i deres eget område. De ville gøre et forsøg på at få deres område aner-

kendt af regeringen og håbede, at det ville beskytte dem. Tiden var knap, fordi skovhuggerne ødelagde mere hver dag. De tidligere gummisamlere havde for længst ladet sig købe ud af jordejerne, men indianerne ville ikke, fordi jorden var frugtbar, skoven var rig på vildt, og fordi det var deres oprindelige leveområde. De ville hellere dø end forlade området.

São Pedro-indianerne havde hørt, at jeg forskede i deres oprindelige sprog, og at jeg vidste noget om deres historie. Selv havde de mistet deres oprindelige sprog, men familiens mor, Kwabá, huskede en række ord og ville måske stadig forstå det, hvis andre talte sproget. De inviterede min kæreste og mig på besøg hos dem, og efter nogle uger

São Pedro-familiens mor Kwabá Markene Kwazá, 1996.

São Pedro-familiens hus i São Pedro, 1996.

var der lejlighed til at tage til São Pedro-floden. Indianerne bor dybt inde i skoven på et af de smukkeste steder, jeg har set, og de viste, hvordan det var ved at blive ødelagt. Først bliver løvtræer, som mahogni og andre værdifulde træer som er beskyttet af loven, illegalt nedhugget og hurtigt udført af området. Derefter kommer skovarbejderne for at rydde og brænde resten. Til sidst anlægges jordejerne græsmarker til deres køer. Det sker for det meste illegalt, og der er ofte indflydelsesrige mennesker involveret, som lokale politikere og en gang imellem nationale senatorer med store godser i Amazonas.

Lévi-Strauss' afgørende rolle

Jeg interviewede indianerne og lavede optagelser af det, Kwabá

endnu huskede af sit oprindelige modersmål. Det var ikke meget, men det var helt klart Kwazá, og med udmærket udtale. Så afspillede jeg en ny indspilning af Lévi-Strauss' ordliste, som Kwabá genkendte. I dagene derefter skrev jeg en rapport til FUNAI, som er den føderale regeringstjeneste for indianerne, og sendte det også til advokaten hos CIMI, en af de interesseorganisationer som kæmper for indianernes rettigheder. Vedlagt var mine optagelser og kopier af alle relevante dokumenter, inklusive Lévi-Strauss' brev, som bevis på at São Pedro-indianernes sprog i 1938 var det samme som Kwazá-indianernes i dag, og oberst Rondon's kort, som nævnte Coaiá-folket ved den Røde Flod i 1913.

Da jeg sad bøjet over min pinligt langsomt voksende beskrivelse

af Kwazá-grammatik på en kold dag i februar 1999 i Amsterdam, og funderede over, hvad dette arbejde overhovedet ville nytte Kwazá-folket selv, fik jeg et brev fra São Pedro-indianerne. Regeringen havde besluttet at afgrænse deres område og erklære det et reservat. Kopien af det nylavede FUNAI-kort og den officielle beslutning var med. Jeg syntes, det havde været en usædvanlig kortvarig procedure. Den slags tager ofte flere årtier, især hvis lokale politikere og godsejere er involveret. Det betyder, at bevisførelsen må have været ganske stærk. Det er meget sandsynligt, at et af de vigtigste dokumenter var Lévi-Strauss' lille ordliste, som han selv mente, var værdiløs. Senere fik jeg et takkebrev fra FUNAI, som bekræftede denne hypotese, og siden har

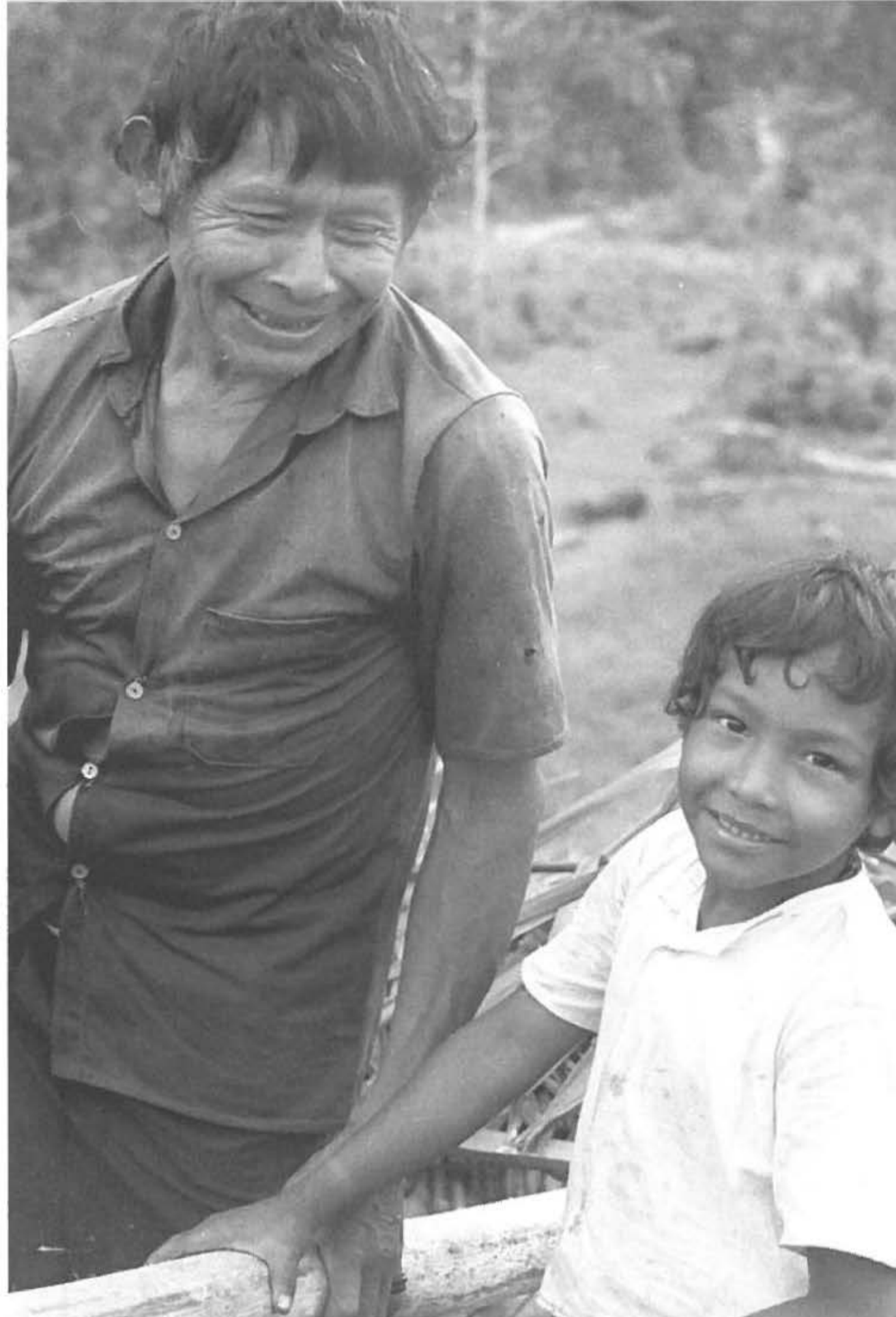
Lévi-Strauss svaret, at han var meget glad for, at ordlisten havde været så værdifuld. Det nye reservat blev definitivt anerkendt den 15. juni 2000 under navnet Terra Indígena Kwazá do São Pedro. Selvom det nu er mere end 70 år siden, Lévi-Strauss besøgte Rondônia, har hans arbejde fortsat stor betydning. ■

Videre læsning

- Hemming, John. *Die if you must: Brazilian Indians in the twentieth century.* Basingstoke og Oxford: Pan Macmillan. 2003.

- Lévi-Strauss, Claude. *Tropisk elegi.* København og Oslo: Gyldendal. 1973. (oversættelse af: *Tristes Tropiques.* Paris: Librairie Plon. 1955.)

- Price, David. *Before the bulldozer.* Cabin John, MD: Seven Locks Press. 1989.

Warí Kwazá og barnebarn Paikere, 1996.

HEIN VAN DER VOORT ER UDDANNET DOKTOR I LINGVISTIK. FELTARBEJDE HOS AIKANĀ, ARIKAPÚ OG KWAZÁ I BRASILIEN SIDEN 1994. VAR I 2003 ANSAT SOM LEKTOR PÅ INSTITUT FOR LINGVISTIK, AARHUS UNIVERSITET, HVOR FLERE FORSKERE ARBEJDER MED TRUEDE SPROG I AMERIKA, AUSTRALIEN OG AFRIKA. NU ANSAT SOM FORSKER PÅ RADBOUD UNIVERSITET I NIJMEGEN, NEDERLANDENE OG MUSEU GOELDI, BRASILIEN. DENNE ARTIKEL ER SKREVET I MINDE OM WARÍ ANTONHÃO KWAZÁ, SOM DØDE I APRIL 2008 I EN ALDER AF OMKRING 80 ÅR.

alle fotos af forfatteren